

UDK 943.9 : 949.75 "1102/1527"
Pregledni rad
Primljeno: 17. studenog 2004.
Prihvaćeno za tisak: 17. lipnja 2005.

Ugarsko Kraljevstvo i Hrvatska u srednjem vijeku

Márta Font

Filozofski fakultet Sveučilišta u Pečuhu
Ifjúság. u. 6, 7624 Pécs
Republika Mađarska

Srednjovjekovna Ugarska i Hrvatska u državnompravnom smislu bile su povezane personalnom unijom od kraja 11. stoljeća. Iako je ugarsko-hrvatska državna zajednica postojala sve do početka 20. stoljeća i samo je Trianonski mirovni ugovor označio njezin službeni završetak, godinu 1526. ipak možemo držati razdjelnicom, prvenstveno zato, jer je politička situacija nakon Mohačke bitke - pogibija kralja, dvostruki izbor vladara, tursko osvajanje i zbog toga raspad Ugarske na tri dijela - promijenila cijeli srednjovjekovni sustav odnosa. Ova studija namjerava se baviti samo prilikama prije 1526. godine i prvenstveno želi dati pregled stavova mađarske povijesne znanosti.

Ključne riječi: Mađarska, Hrvatska, srednji vijek

Pitanje granica

Granice mađarske države koja je organizirana krajem 10. stoljeća na više točaka možemo držati sigurnima: prema zapadu državnu granicu činile su rijeke Lajta i Fischa. Istina, doduše, da je područje nastanjeno mađarskim plemenima sezalo do rijeke Enns, ali nakon poraza na Leškom polju kod Augsburga (955.), mađarska plemena povukla su se na tu crtu. To se dogodilo najkasnije u vrijeme sklapanja mira (973.) (KRISTÓ, 1993., 103.-104.). Prema sjeveru i istoku Karpati više granice samo su zaštitne zone (mađ. *gyepű*) i to njezina vanjskog pojasa, a ne nastanjenog područja. Na rubnim područjima Karpatske kotline, u dolinama rijeka samo se krajem 11. stoljeća pojavilo brojnije stanovništvo (KNIEZSA, 1938., 452.-453.). Južna dionica granice već je nesigurnija. Ključnu točku kasnije obrane granice, Beograd (srednjovjekovno mađarsko ime: *Nándorfehérvár*) tek je 1071. godine kralj Salomon oduzeo od Bizanta (SRH, I., 369.-370.). Granična je crta najnesigurnija bila baš na jugozapadu, prema Hrvatskoj. Granice vojnoadministrativnih cjelina južnog Zadunavlja - župani-

ja Zala (Kolon), Somogy i Baranja - prelazile su Dravu, ali točnu graničnu liniju suvremeni izvori ne spominju. Među hrvatskim i mađarskim povjesničarima dugo se vodila rasprava o pripadnosti područja međurječja Drave i Save i Gvozda (Kapele) (KRISTÓ, 1988./a, 283.-284., 294.-295.). Granice ranosrednjovjekovne hrvatske države prilično točno poznajemo na temelju opisa Konstantina Porfirogeneta. Prema podacima iz *De administrando imperio* Hrvatska je bila smještena u pojasu između Gvozda i Jadrana, odnosno prema jugoistoku njezine su granice sezale do rijeke Neretve (MORAČSIK, 1950., 145.-147.). Područje između Gvozda i Save, odnosno međurječje Drave i Save kasnije je postalo poznato pod imenom Slavonija. Ne znamo je li se vlast Trpimirovića protezala na Slavoniju. Sigurno je da je ni Mađari nisu držali pod svojom vlašću prije Ladislava I. (Svetog) (MT, I./2., 934.).

Niti informacije izvora o osvajačkom pohodu kralja Ladislava nisu jednosmislene. Ladislav u svom pismu montekasinskom opatu Oderiziju 1091. godine tvrdi: " ... ste kao sam gotovo čitavu Slavoniju (Sclauoniam) ... " (LKE, 1977., 24.). Iduće pak godine zadarski je prior Drago zabilježio da je kralj Ladislav kneza (dux) Almoša, svoga nećaka, postavio na čelo Hrvatske kao kralja (Croatiae ... regem). Jedan kasniji izvor, Pop Dukljanin rijeku je Savu označio kao ugarsko-hrvatsku granicu (SCHWANDTNER, III., 488.). Ova nesigurnost davala je poticaje za pretjerane pretpostavke koje su mađarski utjecaj htjele proširiti prema jugu, a hrvatski prema sjeveru. Od mađarskih povjesničara György Gyórfy na temelju Popa Dukljanina Savu drži graničnom rijekom u 11. stoljeću (MT, I./2., 934.). Gyula Kristó slaže se s nekim prijašnjim mišljenjima (npr. Bálint Hóman i János Karácsonyi) da međurječje Drave i Save nije pripadalo ni Hrvatskoj, ni Ugarskoj, jer o njima nema riječi u izvorima ni jedne ni druge države (KRISTÓ, 1979., 85.). Temelj je te hipoteze *argumetum e silentio*.

O zasebnosti međurječja Drave i Save i područja do Gvozda, odnosno o njegovoj neovisnosti i od Ugarske i od Hrvatske, svjedoči njegovo samostalno srednjovjekovno ime: Sclavonia. Na mađarskom zvali su je *Tótország*, vjerojatno zbog njezina, pretežito slavenskog stanovništva. U mađarskom jeziku riječ "tót" bio je sinonim za Slavena (MAKKAI, 1986., 251.-253., FONT, 1992., b). Značenjsko polje riječi kasnije se suzilo i odnosilo se samo na Slovake. U titularu ugarskih kraljeva Slavonija nije posebno navedena, ali bila je zasebno zastupljena u grbu kraljevstva: u plavom polju između dvostruke grede (rijeke) u crvenom je kuna prirodne boje, a iznad gornje grede lebdi šestokraka zlatom uokvirena zvijezda (BERTÉNYI, 1983., 85.)

Nastanak personalne unije

Mađarska i hrvatska povijesna znanost između 1880. i 1910. nisu otvorile raspravu samo o prvotnoj pripadnosti Slavonije, nego i o okolnostima nastanka ugarsko-hrvatske personalne unije. Poznatiji sudionici rasprave s mađarske strane bili su Frigyes Pesty, Gyula Pauler i János Karácsonyi; a s hrvatske strane Vjekoslav Klaić, Izidor Kršnjavi i Rudolf Horvat (Klaić, 1883., Kršnjavi, 1902., Horvat, 1912., Pesty, 1885., Pauler, 1900., Karácsonyi, 1910.)

U kronici iz 14. stoljeća stoji da je kralj Ladislav "prvo Dalmaciju i Hrvatsku podvrgnuo pod svoju vlast na temelju prava nasljedstva. Naime, kada je kralj Zvonimir umro bez potomstva, njegovu udovicu, sestru kralja Ladislava, neprijatelji njezina muža uznemiravali su mnogim nepravdama, a ona je u ime Isusa Krista zatražila pomoć od svoga brata, kralja Ladislava. Kralj se oštro osvetio zbog učinjene ne-

pravde pa je Dalmaciju i Hrvatsku potpuno vratio njoj. Poslije spomenute kraljice podvrgnuo ju je pod svoju vlast. Ovo, međutim, kralj nije činio iz pohlepe, nego mu je ta baština pripadala po kraljevskoj pravdi. Naime, kralj Zvonimir bio je s njim u rodbinstvu prvoga stupnja i nije imao nasljednika" (SRH, I. 406.; prev. BELLUS in KK, 1986., 166.). Prema kroničarskoj priči, dakle, Ladislav se nije pojavio na hrvatskom prijestolju kao osvajač, nego kao nasljednik po baštinskom pravu. Okolnosti nastanka kroničarskih tekstova o Ladislavu vrlo su komplicirane; znamo da svi tekstovi nisu iz istoga razdoblja. Do Ladislavova proglašenja svetim (1192.) dio kronike o njemu već je bio gotov, iz njega je crpio podatke sastavljač njegove legende (GERICS, 1995., 208.; ili CSÓKA, 1967., 670.-671.). Kralja Ladislava, već štovanog sveca, bilo je poželjno prikazati u što povoljnijem svjetlu. U tekstu (citirane - op. prev.) kronike nedostatak datiranja događaja vjerojatno je utjecaj legende. Datum osvajanja Hrvatske (1091.) znamo iz Ladislavova pisma opatu Monte Cassina. Kralj Ladislav od opata je tražio relikvije za svoje novoutemeljene crkve. "Budući da sam stekao gotovo čitavu Slavoniju, možemo održavati veze kao susjedi" - piše vladar (LKE, 1977., 24.). Prema svjedočenju pisma kralj Ladislav poslao je poslanike i papi. Prema mišljenju mađarskih istraživača, zadaća tih poslanika bilo je izgladivanje napetosti između pape i ugarskoga kralja koja je nastala baš zbog osvajanja u Hrvatskoj. Od 1075. godine, naime, Hrvatska se držala papinskim lenom, a hrvatski kralj papinskim vazalom. Ladislav je, dakle, stigao do mora inače ne bi sebe mogao nazvati susjedom Monte Cassina. Vjerojatno bi Ladislav nastavio pokoravanje dalmatinske obale, ali na vijest o provali Kumana brzo se vratio sa svojim četama (KRISTÓ, 1993., 147.; MAKK, 1993., 108.-109., 113.-114.; KISS, 1996.).

Druga interpretacija nastanka personalne unije između Ugarske i Hrvatske oslanja se na vrela poznata pod imenom *Pacta conventa*. Prema tom izvoru iz 14. stoljeća ugarski kralj sklopio je ugovor s 12 hrvatskih velikaša koji su prihvatili ugarskoga kralja za vladara. Dokument govori o izboru kralja, ali ne piše o Ladislavu, nego je u njemu naveden njegov nasljednik kralj Koloman (1095.-1116.) (SCHWANDTNER, III., 634.-635.). Tekst je više puta bio podvrgnut kritici izvora, učinio je to između ostalog i mađarski istraživač József Deér. Utvrđeno je da je to falsifikat iz 14. stoljeća, koji je pridruživanje Hrvatske zemljama ugarske krune zamislio u obliku međudržavnog ugovora. Prema Deéru *Pacta conventa* kao dodatak je priključena povjesničarskom radu Tome, arhiđakona splitskog (1200.-1268.) (*Historia Salonitanorum atque pontificum Spalatensium*) (DEÉR, 1970., 6.). Sadržaj teksta stara je povijesna znanost preuzela bez kritike (npr. György Pray) i nije posumnjala u njezinu vjerodostojnost. Danas *Pacta conventu* mađarski istraživači redom drže falsifikatom, a tako je o njoj u svom najnovijem povijesnom priručniku govorio i Péter Rókey (KMTL, 270.). To mišljenje uglavnom je danas prihvaćeno i u hrvatskoj povijesnoj znanosti (Klaić, 1990., 166.). Unatoč tomu neke američke i zapadnoeuropske publikacije drže je autentičnim izvorom (GULDESCU, 1964.; GAZI, 1973.). Drži je također pravim povijesnim izvorom i Felczak, iako o njezinoj izvornoj vrijednosti nije dao izjavu (FELCZAK, 1985., 56.). Godine 1980. tekst je bio opeotvano podvrgnut kritici (ANTOLJAK, 1980.). Antoljak je usporedio različite postojeće rukopise *Pacta convente* i također je zaključio da je to kompilacija iz prve polovice 14. stoljeća. Prema njemu, međutim, nije *Pacta conventa* tada priključena kao dodatak Tominoj kronici, nego je to učinjeno tek u 16. stoljeću. Antoljak u tome nazire ruku zadarskog biskupa Šimuna Kožičića Benje. O kompilaciji nastaloj u 14. sto-

ljeću iznio je pak mišljenje da ona unatoč kasnom datumu nastanka i kompilacijskom obilježju sadržava elemente realnosti, npr. tragovi 12 plemena mogu se dokazati na području Cetine, Knina i Zadra. Antoljak na tome gradi hipotezu da je možda postojao prijašnji, u međuvremenu izgubljeni spis, koji je služio kao predložak za sastavljanje *Pacta convente*. Prije analize Antoljaka, stav hrvatskih povjesničara sazeo je H. Jurčić i dodao da je unatoč falsificiranom obilježju *Pacta convente* vjerovatno ipak postojao neki dogovor među ugarskim kraljevima i Hrvatima. To je potkrijepio i tvrdnjom isprave kralja Kolomana zadarskim opaticama ("*habito consilio postquam coronatus fui ...*") (JURČIĆ, 1969., 19.).

Ladislavovo osvajanje nije zaključilo spajanje dviju država, zato je bio potreban novi vojni pohod kralja Kolomana. "*Iste (Colomanus) quoque in regnum Dalmatiae misso exercitu occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris in montibus, qui dicitur Gozd occurens, est devictus in montibus memoratis et occisus. Unde iidem montes usque hodie in hungarico Patur Gozdia nominantur. Sedie huius regis et solium in Tennen erat civitate.*" (SRH, I., 182.). Na kraju ugarska se vlast stabilizirala Kolomanovom krunidbom 1102. godine u Biogradu na Moru. Za Ladislavovu krunidbu ne znamo, ali znamo da je njegov nećak (Kolomanov brat) dospio je na čelo novostvorene države kao kralj. Ladislav je time de facto priznao državnost Hrvatske (Klaić, 1990., 149., 154.). On, međutim, nije htio prihvatiti papinsko vazalstvo i približio se caru. Na taj sukob iz Ladislavovih posljednjih godina cilja pismo pape Urbana, koje je uputio Kolomanu i u kojemu je izrazio nadu da će se uspostaviti stare dobre veze sa Svetom Stolicom (RA, I.).

Kolomanova krunidba 1102. godine demonstrirala je vlast Arpadovića u Hrvatskoj i prema Veneciji, iako je nedvojbeno da je Venecija bila zainteresirana za stjecanje dalmatinskih gradova i uklanjanje suparnika. U etničkom smislu miješano stanovništvo dalmatinskih gradova pod ugarskim kraljevima uživalo je potpunu autonomiju (GYÖRFFY, 1967.; STEINDORFE, 1984.), ali ugarska vlast nije uspjela postati protutežom gospodarskoj ovisnosti o Veneciji. Dalmatinski gradovi već su sredinom 11. stoljeća tražili pomoć od Hrvata i savezništvo s njima protiv Venecije, i s tim u vezi ugarski je kralj Andrija I. pokrenuo svoj ratni pohod 1048. godine. Unatoč različitom pravnom statusu sudbina Hrvatske i Dalmacije prožimala se. Dalmatinski gradovi često su mijenjali gospodara, a ugarski kraljevi više su puta potvrđivali njihove povlastice. Bez obzira na različit pravni položaj tih gradova i Hrvatske, isti kraljevski dostojanstvenik bio je i na čelu Dalmacije i nosio je titulu hrvatsko-dalmatinskog bana, odnosno bana Primorja (*banus maritimus*) (SCHWANDTNER, III., 557.; KRISTÓ, 1979., 88.).

Postanak banske časti

Prvoga bana poznamo iz 1116./1117. godine. Kledin je nosio titulu *princeps huius provincie et banus*, drugdje ga zovu *inclitus noster comes*. (CD, II., 29.-30., 393.). Ban Petar na čelu Hrvatske 1134. godine također se pojavljuje s titulom *comes*. Promjenljivost nazivlja svjedoči o tome da taj položaj u kraljevskoj upravi još nije do kraja formiran. Erdeljski vojvoda, koji se u isto to doba javlja u izvorima, u jednoj ispravi nosi također titulu *princeps*. Za Hrvatsku sredinom 12. stoljeća konačno termin *banus* zamjenjuje titule *princeps/comes* (KRISTÓ, 1979., 87.-90.). Ujak kralja Bele II. (I.) (1131.-1141.), Beloš, koji je iz Srbije dospio u Ugarsku, obnašao je tu dužnost od 1130-ih, do 1158. oslovljava se dosljedno ban (RA, I.). Osim spomenutih osoba po-

znata su nam imena još i dvojice banova prije 1164. – Apa i Ampud. Na temelju podataka čini se da su ti banovi upravljali samo poslovima Hrvatske i Dalmacije, a nisu bili nadležni za Slavoniju. Iza te pojave kriju se djelomično zasebnost i različiti pravni položaj Slavonije i Hrvatske; djelomično nas to, pak, potiče da formiranje banske časti povežemo s prethodnim razdobljem hrvatske državnosti. To je utvrdio i Gyula Kristó, koji tvrdi da pojavljivanje banske časti u hrvatskoj upravi "ne objašnjava se etničkim razlikama, već postojanjem samostalne hrvatske države koja je starija od mađarske državnosti." Istodobno, banska čast i *banatus* kao upravna jedinica nije originalno hrvatsko obilježje, nego je to ustanova avarskoga podrijetla, koja živi dalje u hrvatskoj državnosti. Riječ ban izvodi se od imena kagana Bajana. Banovi su bili moćni dostojanstvenici u doba dinastije Trpimirovića. U 10.-11. stoljeću hrvatski vladari neprestano su morali voditi računa o moćnim banovima (*potentibus banis*), koji su težili političkoj podjeli ionako nevelikog državnoga teritorija. Zvonimir, koji je 1075. godine okrunjen za kralja, svoju ulogu u politici također je započeo kao ban. Kad je kraljevstvo pripalo Arpadovićima, oni su zadržali bana kao najvažnijeg kraljeva dostojanstvenika, ali u početku na tu dužnost nisu postavljali domaće velikaše, nego ugarske. Ne smije se zaboraviti da je na početku Ladislav na čelo novostvorene države postavio kralja (*Almus rex*) pa nije bilo potrebno imenovati bana (KRISTÓ, 1979., 87.-90.).

Hrvatska i zajedno s njom Dalmacija između 1164. i 1180. privremeno su prestale biti pod nadležnošću ugarskih vladara. Iza te promjene stajao je Bizant, koji je nastojao uspostaviti svoju prijašnju interesnu sferu. Vladavina dinastije Komnena – Aleksija, Ivana i Manuela – bila je za Bizantsko Carstvoprava renesansa. Redom su ti vladari pokrenuli ratove za vraćanje nekadašnjih bizantskih teritorija u Aziji, južnoj Italiji i na Balkanu. Car Manuel (1143.-1180.) po majci, koja je bila kći kralja Ladislava, stajao je u rodbinskim vezama s Arpadovićima. Ipak nije tu vezu koristio za stjecanje teritorija. Manuel je pri izgradnji imperija naglasak stavio na južnu Italiju. Od 1140.-1150-ih godina na Balkanu je težio samo održavanju statusa quo: spriječio je da se Srbi odcijepi od carstva, iako su oni dobili djelatnu pomoć od Beloša, ujaka Geze I., moćnoga bana srpskoga podrijetla (MAKK, 1989., 18.-62.; ANGOLD, 1984., 114.-194.). Između 1149. i 1156. izbio je više ugarsko-bizantskih sukoba na donjem dijelu Dunava. Nakon 1158. godine više ugarskih odličnika, među njima i kraljeva braća – hercezi Ladislav i Stjepan – našli su utočište u Bizantu. Car je sada nastojao iskoristiti njihovu nazočnost za miješanje u unutrašnje poslove Ugarske. Manuel je tim pretendentima na prijestolje dao na raspolaganje i vojsku i novac da bi stekli ugarsku krunu. Zahvaljujući toj podršci i Ladislav i Stjepan postigli su da im na glavu stave ugarsku krunu, ali svoj položaj nisu uspjeli učvrstiti. Između Manuela i ugarskoga kralja izbio je višegodišnji rat od 1162. do 1165. Godine 1165. sklopljen je mir pod sljedećim uvjetima: ugarski kralj, koji se, poput prije spomenutog hercega, također zvao Stjepan, i koji je bio okrunjen za kralja kao Stjepan III. (1162.-1172.) morao je svog brata Belu predati na bizantski dvor. Za Manuela nije bila važna samo Belina osoba – u datom trenutku držao ga je svojim nasljednikom - nego i područja koja su kao Belina „očevina” pripala Bizantu: Dalmacija i velik dio Hrvatske. Međutim, područja obuhvaćena mirovnim ugovorom ugarski kralj nije htio predati, pa je Manuel bio prisiljen oružjem ostvariti svoje pretenzije (PAULER, 1890.; MORAVCSIK, 1953.; MAKK, 1989., 63.-78.). O tim bitkama i drugim događajima detaljno obavještava historiograf cara Manuela Ivan Kinnam. Od njega dolazi informaci-

ja da je ban (mpanos) hrvatskih područja, koja su ostala pod ugarskim kraljem, bez uspjeha nastojao vratiti izgubljene teritorije (MORAVCSIK, 1988., 194.-246.). Velik dio Hrvatske ostao je pod bizantskom vlašću sve do smrti cara Manuela (1180.). O mjerama koje su donosili banovi na području pod Ugarskom nemamo informacija, a u dalmatinskim gradovima mogu se dokazati tragovi grčke pismenosti (STEINDORFF, 1984., 184.).

Poslije 1180. godine poznata su imena više banova: ili ban Dionizije, ili Maur upravljaju Primorjem, jedne godine kao banovi (1183.), a iduće godine kao gubernatori (upravitelji). Titula *gubernator* svjedoči o smetnjama u upravljanju područjem vraćenim od Bizanta (KARÁCSONYI, 1916.; KRISTÓ, 1979., 90.), odnosno o tome da je područje hrvatsko-dalmatinskoga banata povećano. Povremeno mu je pripadala i Slavonija. Nemamo podataka o tome, ali može se naslutiti da je hrvatski ban, čije je upravno područje znatno smanjeno, između 1165. i 1180. upravljao i Slavonijom. Smetnje nakon 1180. godine pokazuju da područje pod nadležnošću bana i njegov djelokrug pri kraju 12. stoljeća nisu do kraja formulirani. Još i početkom 13. stoljeća nije bilo neobično da hrvatsko-dalmatinski ban donosi mjere u Posavini, iako njegov naslov to ne opravdava.

Nositelj banske časti još je uvijek upravitelj hrvatsko-dalmatinskoga područja, iako je utjecaj kraljevskoga dostojanstvenika znatno ograničen, jer su za upravljanje istim područjem ovlašteni i hercezi iz dinastije Arpadovića (*dux*). Herceg Andrija, budući kralj Andrija II. (I.) (1205.-1235.) još za vrijeme života svoga oca Bele u prvoj polovici 1190-ih godina, odnosno za vrijeme vladavine njegova brata Emerika (1196.-1204.) oslovljavao se kao *dux* Hrvatske, Dalmacije, Rame i Huma (KRISTÓ, 1976., 28.-31.). Rama i Hum označavali su dijelove Bosne na koje je proširena vlast ugarskih kraljeva. Herceg Andrija, imajući spomenuti naslov, također je upravljao i Posavinom. U početku – vjerojatno – baš je čast hercega povezivala upravu Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Razumljiva je iako i neobična uporaba termina *ducatus Sclauonie* 1210. godine. Doduše, baš te godine nije stajao herceg na čelu prekodravske zemalja. Uskoro će se korigirati uporaba nazivlja: 1215. godine prvi se put javlja funkcija *banus Sclauonie* (RA, I.), ali kasnije banovi tako obavljaju svoju dužnost da su pri tome podređeni hercezima. Između 1220.-1226. *dux* Bela, između 1226.-1241. *dux* Koloman stoji na čelu *Sclauonie*. Potonji je bio kralj Galicije (Haliča) između 1216. i 1222. godine, ali tamo nije uspio učvrstiti svoj položaj, pa su ga otjerali. Napustivši Halič, dospio je na čelo *Sclauonie*, ali zadržao je titulu haličkog kralja (FONT, 1990.). Za to vrijeme *Sclauonia* pored naziva *ducatus/banatus* nosi i naziv regnum. U drugoj trećini 13. stoljeća javlja se novi terminus technicus za spomenuto područje, nazivi *ultra Dravam*, odnosno *ultradravanus*. Isprave iz 1230-ih godina izražavaju, dakle, zajedništvo svih – s mađarske strane gledano – prekodravske krajeva. U drugom pogledu isto teritorijalno jedinstvo izražava pojam *dux totius Sclauonie* (KRISTÓ, 1979., 92.-93.).

Formiranje djelokruga banova

Zlatna bula, koja je izdana 1222. godine, između ostalog imala je za cilj sprječavanje propadanja imućnih vitezova, na više mjesta nastojala je ograničavati prava velikaša. Primjerice Zlatna bula odredila je da se ne smiju gomilati časti, ali za četiri najviše državne funkcije pravila je iznimku. U te funkcije pripadala je i banska čast (DRH). Banove ovlasti bile su vrlo široke. U nekoj mjeri imali su i funkciju mjesta vjerodo-

stojnosti – uvodili su u posjed nove posjednike, izdavali isprave. Ban je bio i vojni zapovjednik spomenutoga područja, on je vodio u borbu kraljeve vojnike (milites), odnosno predstavljao je i najvišu pravosudnu vlast koja je sudila u ime kralja. Dakle, u rukama banova koncentrirala se vrlo velika moć. To je kralj nastojao smanjiti tako da je na bansku čast imenovao osobe iz udaljenih krajeva države, koji ovdje nisu imali niti posjede, niti rodbinu. Prema smanjivanju banske vlasti išla je i težnja vladara da sve više podanika izuzme ispod banove sudbene vlasti. Spomenute nadležnosti donosile su banovima znatne prihode, poglavito kada su se uspjeli domoći časti župana neke kraljevske županije. U 13. stoljeću prihod nekog državnoga dostojanstvika iznosio je godišnje između 300 i 500 maraka srebra. Za usporedbu, čisti prihod jednog srednjeg posjeda (otprilike 50-60 ha) kretao se oko 30 maraka (WERTNER, 1909.; KRISTÓ, 1979., 120.-122.; KMTL, 649.-650., 652.).

U imenovanju nositelja banske časti nastala je znatna promjena 1270-ih godina. S jedne strane, tada je povećan broj banovina, organizirana je na južnim granicama zemlje Mačvanska banovina, a iz nje su se izdvojile druge banovine: Sol, Usora, Braničevo, Kučevo, i kao rezultat zasebnog organiziranja, Severinska banovina (KMTL, 79.). Dobro se vidi funkcija banovina: stup ekspanzije i stožer obrane. Druga znatna promjena ticala se Hrvatske/Dalmacije, odnosno Slavonije, gdje su, za razliku od prethodne prakse, banovi imenovani iz redova domaće aristokracije. Banovi Hrvatske/Dalmacije, iliti Primorja postali su Šubići – a Slavonije Babonići. Dakle, državopravne (pravosuđe, uprava, vojni poslovi, upravljanje kraljevskim prihodima) funkcije dospjele su u ruke lokalnih veleposjedničkih obitelji, što je stvorilo mogućnost za osamostaljenje, za stvaranje samostalne, od kraljevske vlasti neovisne provincije, što su učinili Šubići i Babonići (KRISTÓ, 1979., 119.-120.). Uz bansku čast stekli su i naslove župana. Babonići su u Zagrebu uspostavili kovnicu novca, gdje su po uzoru na kovanice iz susjednog Friesacha kovali «banovce». Takozvani banovci, zbog čestih kraljevskih devalviranja novca (*lucrum camerae*) u to su doba sloveli kao najstabilniji srebrnjak u Ugarskom Kraljevstvu. Svi u tom okružju osjećali su pad vrijednosti ugarske monete, zato su u državu u znatnoj količini unosili novac kovan u inozemstvu, prvenstveno groševe iz Češke i denare iz Friesacha. Nasuprot tome, banovac je prevladao u prometu samo na području banovine, a ne u cijeloj državi (SZŰCS, 1986.).

U posljednjoj trećini 13. stoljeća nisu samo hrvatsko-dalmatinski i slavonski banovi izgradili gotovo samostalne provincije u Ugarskom Kraljevstvu, nego su to učinili i neki drugi dostojanstvenici, odnosno njihove obitelji (rodovi, genera). Učinili su to i erdeljski vojvoda i rod trenčinskih Csáka, koji su više puta obnašali dužnost palatina (MÁLYUSZ, 1988., 4.-13.; KRISTÓ, 1986. a). Ti velikaši (barones), koji su nosili naslove onih državnih časti koje su davale pravo za obavljanje najviših javnih dužnosti, raspolagali su ogromnim posjedima, velikim brojem familijara – iz redova kojih su vrbovali svoju privatnu vojsku -u odnosu na kraljevsku vlast stekli su izrazitu samostalnost. Ta samostalnost iskazivala se i u formiranju vlastitih vanjskopoličkih veza. Na hrvatskom području, uz već spomenute Šubiće, javlja se i rod knezova Krčkih, kasnijih Frankopana, čije ćemo članove otada stoljećima nalaziti na vodećim položajima u državi. Vanjskopoličke veze obitelji Šubića i Frankopana, odnosno obitelji Babonića- zbog zemljopisnog položaja njihovih posjeda – bile su usmjerene prema Italiji. Te su veze krajem 13. stoljeća imale ulogu i u izboru osobe novog vladara (KRE, 10.-12.). Nakon smrti kralja Andrije III., koji je umro bez potomstva,

obitelji Šubić, Babonić, Frankopan ponovno su podržavale kandidata za prijestolje iz Italije. Tada su se pojavili u Ugarskoj napuljski Anžuvinci. Njih su rodbinske veze spajale s izumrlom dinastijom Arpadovića, što je povećalo njihove šanse u Ugarskoj, ali jaka potpora papinske diplomacije zapravo nije donijela rezultate (SRH, I., 478., 485.-487.). U početku Karlu Robertu (1308.-1342.) glavnu političku potporu davali su oligarsi iz hrvatskih krajeva. Nakon neuspjeha papinske diplomacije Karlo Robert oružanom je silom nastupio protiv oligarha (baruna). Poslije 1312. godine redom su slijedili ratovi protiv velikaša, ali položaji baruna na jugu ostali su netaknuti. Hrvatska je banska čast do 1322. ostala je u rukama Pavla, odnosno kasnije Mladena Šubića, a na dužnosti slavonskoga bana nalazili su se Stjepan i Ivan Babonić. Karlo Robert, koji je nastojao spriječiti svaki separatizam, nije pošteđio ni "carstvo" svojih nekadašnjih pomagača. Protiv Mladena Šubića 1322. godine poslao je Ivana Babonića. Nakon Babonićeve pobjede Karlo je Robert Mladenu Šubiću oduzeo posjede i bansku čast. Umjesto oduzetih posjeda darovao mu je u Slavoniji nove posjede, dakle materijalni gubitak nije imao, ali izgubio je utjecaj u Hrvatskoj (SCHWANDTNER, III.: 646.-650.; KRISTÓ, 1979., 208.-209.). Nakon Mladenova poraza Karlo Robert za hrvatskoga je bana imenovao Nikolu, sina Amadea iz roda Gutkeleđa, koji je na toj dužnosti ostao između 1322. i 1324. i koji se prema novo stečenim posjedima nazvao Nikola iz Gornje Lendave (AO, VIII., 318.-319.). Protiv roda Babonić, koji je pobijedio Šubiće, postupio je i vladar, a na bansku čast imenovao je 1325. godine također *homo novusa* Mikca iz roda Akos (KMTL, 650.). Nakon vojnog poraza i Šubići i Babonići više su se puta bunili (1326., 1336.). Nekadašnji familijari u Slavoniju "preseljenih" Šubića, Kurjakovići i Nelipići zadali su brige i Ludoviku, koji je njihov pokret dokrajčio vojnim pohodom 1345. godine (SCHWANDTNER, I., 177.-178.).

Na banskoj časti dostojanstvenici su se mijenjali prosječno svake 3-4 godine (ENGEL, 1985.). No nerijetko je na pojedine banske dužnosti vladar imenovao istodobno i dvije osobe, ali je bilo i suprotnih primjera, da i na položaju hrvatsko-dalmatinskog i slavonskog bana nalazimo istu osobu. Pojavljivanje dvije osobe na istoj dužnosti može biti znak kraljevih nastojanja stvaranja ravnoteže, a spajanje dvije dužnosti znak je neograničenog kraljeva povjerenja. Teritorijalno i personalno hrvatska i slavonska banovina spojile su se tek u doba vladavine kralja Matije (1458.-1490.). Po uzoru na druge dostojanstvenike u državi, od 14. stoljeća i uz banove nalazimo njihove zamjenike (*vicebanus*) i upravni aparat (*protonotarius*) (FÜGEDI, 1974., 137.-206.; BÓNIS, 1971.). Poput drugih dostojanstvenika u državi i banovi su dospjeli među banderijalce kraljevstva, dakle od doba Anžuvina i oni su trebali otići u rat sa svojom privatnom vojskom, odnosno uspostaviti banderij (KRISTO, 1988. b, 197.-200.). Od prekretnice 14-15. stoljeća pak o kraljevu trošku, točnije od kraljevih prihoda na njihovom upravnom području, bili su dužni organizirati vojsku. Ta praksa osobito se proširila za vrijeme vladavine kralja Žigmunda, a to je dovelo do prelaska kraljevskih prihoda u privatne ruke (MALYUSZ, 1984., 113.). Banska čast i okolni posjedi stečeni zajedno s njom, unatoč naporima Anžuvina (ENGEL, 1985.), stvorili su prilike za velikašku oporbu. Već pri kraju 14. stoljeća braća Horvati protiv Žigmunda podržavaju napuljske Anžuvince: prvo Karla Dračkog, koji je postigao da ga okrunu za kralja 1385./1386. godine, i to tako da su se Anžuvinci iz Ugarske (Marija, kći kralja Ludovika, i Elizabeta, Ludovikova udovica) odrekli krune u njegovu korist. Inače veze Karla Dračkoga i hrvatsko-dalmatinskih

krajeva sežu još u doba vladavine Ludovika. Karlo je odrastao na dvoru Ludovika i od 1371. do 1380. upravljao je Hrvatskom i Dalmacijom. Vođa klana Horvata bio je Ivaniš Horvat, ali obitelj je imala dobre veze i s crkvenim krugovima, jer je Ivanišev brat bio zagrebački biskup Pavao, koji je osobno otputovao u Napulj (THUROCZY, 1986., 186.-189.). Nakon Karlova ubojstva 1386. godine, braća Horvati utamničili su kraljicu i osvetili su se onima koji su planirali i izvršili ubojstvo, ali poslije 1387. već su pokušali pronaći kompromisno rješenje sa Žigmundom (FÜGEDI, 1986./a, 295.-344.). Veze Hrvatske i Dalmacije s Napuljem ostale su, godine 1402.-1403. protiv Žigmunda dovode kao pretendenta na prijestolje Ladislava Napuljskog, sina ubijenog Karla Dračkog. Žigmund je riješio situaciju metodama Anžuvina: svoju vlast na jugu države stabilizirao je povećanjem uloge Frankopana, koji su u doba Anžuvina bili potisnuti u pozadinu; s druge strane, dao je ogroman posjed i znatnu vlast jednom *homo novusu*, Hermanu Celjskome, koji je više puta obnašao bansku dužnost, a kasnije je svoju kćer udao za Žigmunda (MÁLYUSZ, 1984., 28.-39.).

I hrvatsko-dalmatinskoj i slavonskoj, ali i svim drugim banovinama porasla je važnost u obrani države nakon turskih osvajanja sve većeg prostora na Balkanu. Odmah nakon njihove prve važne pobjede (Kosovo, 1389.), kad je opasnost postala uočljiva, Žigmund je skovao velike ekspanzivne planove. Puno je energije uložio u organizaciju velike križarske vojske 1396. godine da bi uništio tursku vlast na Balkanu. Uspjeha, međutim, nije bilo. Nakon poraza kod Nikopolja, uvidjevši stvarni politički i financijski položaj države, Žigmund je težio jačanju obrane. Obranu granica nosile su prvenstveno banovine (kao Mačvanska), odnosno pružanje potpore srpskim despotima (Stefanu Lazareviću i Đurđu Brankoviću). S mađarske strane, poslovi oko obrane koncentrirali su se u rukama temišvarskog župana, Filippa Scolarija (Pipo Spano, Filip Mađarin). Žigmund je počeo izgradnju sustava krajiških utvrda. U Hrvatskoj je u početku samo jedna tvrđava bila u tom sustavu. Unatoč tom lancu utvrda, i Hrvatska i Dalmacija, ali i Slavonska banovina od 15. stoljeća bile su izložene turskim upadima. Turski napadi, pljačkaški pohodi pokrenuli su migracije s Balkana prema sjeveru, prema Ugarskoj. Spomenut ćemo samo migracije Hrvata koji su s pograničnih područja migrirali prema unutrašnjosti Hrvatsko-slavonske banovine. Zapravo samo se nastavio proces koji je imao – doduše neregistrirane – prethodnice, naime, u Slavoniji se stalno povećavao broj hrvatskog stanovništva, a doseljavalo se iz pravca Hrvatske, s juga, a nikad iz pravca sjevera, to jest iz Ugarske. Taj proces ojačali su migranti koji su dolazili iz ugroženih krajeva (MÁLYUSZ, 1984., 102.-132.).

Unutrašnja podjela banovine

Između dva dijela Hrvatsko-slavonske banovine, koja se kao teritorijalna jedinica iskristalizirala do kraja 15. stoljeća, od početka se mogu primijetiti razlike. Prva spomena vrijedna razlika jest u nastanku crkvene organizacije. U Slavoniji je Ladislav I. osnovao Zagrebačku biskupiju nakon što je stekao to područje (SRH, I., 203.). Točan datum osnutka Zagrebačke biskupije nije poznat, ima argumenata u prilog svake godine između 1090. i 1095. Nasuprot Slavoniji, u Hrvatskoj i Dalmaciji već je postojala crkvena organizacija, na čelu sa splitskim nadbiskupom. U 12. stoljeću uz Splitsku i Zadarsku nadbiskupiju bilo je još jedanaest manjih biskupija (Trogir, Skradin, Šibenik, Osor, Nin, Krbava, Biograd, Rab, Krk, Senj i Knin) (MÁLYUSZ, 1971., 171.; SZÁNTÓ, 1987., 402.). Zagrebačka dijeceza prostirala se i sjeverno i južno od Save.

Osim Slavonije, pripadalo joj je i Međimurje. Prvi se put spominje u izvorima 1134. godine; tada je zagrebački biskup bio *suffraganeus* ostrogonskog nadbiskupa. Kratko je Zagrebačka biskupija potpadala pod Kalačku nadbiskupiju, ali od 1180. godine trajno je pripadala u nadležnost ostrogonskog nadbiskupa (KMTL, 739.). Podatke o Zagrebačkoj biskupiji crpimo uglavnom iz sačuvanih papinskih desetinskih popisa iz 1332.-1337., iz rijetkih spomena mjesta s crkvama i iz Regeste iz 1501. godine. Te godine Zagrebačka biskupija bila je podijeljena na 11 arhiđakonata (*archidiaconus*). Područje arhiđakonata nije se u Zagrebačkoj dijecezi podudaralo sa županijama (*comitatus*), jedinicama svjetovne uprave, što se zapaža i u Ugarskoj u županijama i arhiđakonatima osnovanim u ranijim razdobljima (KRISTÓ, 1988. a, 306.-309.). Zagrebačka biskupija do 15. stoljeća uzdigla se među najvažnije biskupije čitave države. Njezini biskupi bili su vrhovni političari Žigmundova razdoblja (npr. Ivan od Kaniže), a od 1421. godine plaćali su dvije tisuće zlatnika kao *servitium* (MÁLYUSZ, 1971., 180.).

Pri stvaranju slavonskih županija, kao što naglašava hrvatska povijesna znanost, Ladislav je uzeo u obzir već postojeće slavenske župe (tamo gdje ih je bilo) i njihovim ujedinjenjem stvorio je kraljevske županije. O slavonskim županijama prve podatke imamo iz 12. stoljeća. Prema njima u Gornjoj Slavoniji organizirane su četiri županije: Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka i Virovitička, u Donjoj Slavoniji pak tri: Vrbaska, Sanska i Dubička. Veličina županija bila je vrlo različita. Bilo je tako možda zato što su se županije organizirale samo oko tvrđava, pa su možda spojili nekoliko župa. Gyula Kristó nagašava da je Ladislav samo oko određivanja granica uzeo u obzir stare rodovske međe. Pri stvaranju unutrašnje strukture županija slijedio je ugarske uzore. To upućuje na to da u Slavoniji prije ugarske vlasti nije bilo čvrstih političkih okvira. U međurječju Drave i Save nalazio se granični pojas županija iz južnog Zadunavlja. Prve vijesti imamo o Varaždinskoj županiji uz Dravu, njezin župan spominje se 1209. godine, a cijela županija javlja se 1222. kao kraljičin posjed. U 13. stoljeću spominje se puk zagorski, koji poslije ulazi u sastav Varaždinske županije. U Slavoniji između Drave i Save najveća bila je Križevačka županija. Njezinu tvrđavu Kalnik izvori prvi put spominju za vrijeme tatarske opsade (1242.). Poznajemo župana te županije, vojnike te tvrđave (*iobagiones castri*), pučanstvo u službi te tvrđave i posjede te utvrde. O tvrđavi Križevci imamo prve podatke s početka 13. stoljeća. Virovitica je poznata iz 1260-ih godina, ona se organizirala prvotno kao kraljevsko, odnosno herceško vlastelinstvo. Uz županije (*comitatus*) postojale su i manje upravne jedinice: okruzi (*districtus*). Npr. Moravica, locus Podgorje, locus Oklič. Južno od Save organizirane su tri županije (Vrbas, Sana, Dubica), o njima su sačuvani podaci tek iz druge polovice 13. stoljeća (KRISTÓ, 1988. a, 308.-330.). Kraljevske županije, kojima je najvažnija karakteristika da je u njima prevladavao kraljevski posjed, u Ugarskoj su već tada bile u fazi temeljitih promjena. Išezla je prevaga kraljevskog posjeda zbog donacija, pa je unutar županija prevladavao plemićki posjed, zato su i u županijskoj upravi lokalni plemići dobivali sve veću ulogu. Njihova uloga dolazila je do izražaja prvenstveno u pravosuđu preko biranih plemićkih sudaca (*iudices nobilium*). Slavonske županije, međutim, u 13. stoljeću kao organizirane jedinice javljaju se u obliku kraljevskih županija, gdje je župan kao kraljev dostojanstvenik svemoćno upravljao kraljevim imanjima, vojskom, pravosuđem i upravom. Ne znamo ništa o plemićkoj samoupravi, o biranim službenicima u tim županijama; drugdje postoji to oko 1267. godine. Krajem 13. stoljeća i u Slavoniji se pojavljuju sa-

bori (*generalis congregatio*); tamo ih ne saziva palatin, nego slavonski ban. U usporedbi sa sličnim skupštinama u Ugarskoj, gdje su one vrlo česte od 1270. do 1300., u Slavoniji su one sporadične. Prema našim informacijama samo je u sljedećim godinama održan *generalis congregatio*: 1273., 1278., 1279., 1321., 1347., 1360., 1380. Njihova je važnost u tome što se iz njih razvija staleški sabor (KMTL, 652.).

Za razliku od Slavonije, u Hrvatskoj, gdje je još i prije ugarske vlasti postojala državna organizacija, nisu organizirane županije po ugarskom uzoru. Na hrvatskom području već je Konstantin Profirogenet nabrojio desetak župa (MORAVCSIK, 1950., 145.). Više njih postojalo je i u doba ugarskih vladara, npr. Gacka, Lika, Bribir, Cetina, o kojima govore i isprave iz 13. stoljeća. Druge županije spominju se u dokumentima i kao comitatus i kao parochia; npr. Vinodol, Modruš, Krk, Knin, Lika. U Hrvatskoj, gdje se praktično očuvala prijašnja upravna podjela, nije nastala kraljevska županija, ili organizacija oko kraljevske utvrde, iako neki izvori spominju pojedine župe kao comitatus. Zato je neopravdano spominjati comitatus Modruš u takvu kontekstu da je Bela III. darovao «čitavu županiju» u privatne ruke. S jedne strane, taj comitatus manji je od bilo koje ugarske županije, s druge strane, strukturom se sasvim razlikuje od njih, a treće, kralj je daruje uz obvezu (servitium) postavljanja vojnika (BKE, 87.-88.).

Pučanstvo banovina

U Hrvatskoj ne postoji ni organizirano srednje plemstvo. U 13. stoljeću izdignula se grupa velikaša (npr. Šubići, Frankopani), čiji su članovi bili na istoj razini kao ugarski aristokrati. Dospjeli su u redove ugarske aristokracije i osim banske časti bili su i na drugim dužnostima. Većina plemića u Hrvatskoj i Slavoniji sve do sredine 14. stoljeća, do prihvaćanja zakona iz 1351., godine plaćala je marturinu. *Servientes regis*, kao i sličan sloj u Ugarskoj, već su se 1222. godine oslobodili obveze davanja smještaja *descensus* i bili su praktično pošteđeni poreza. Možda to objašnjava rijetkost održavanja *generalis congregatio* u 13.-14. stoljeću. Staleško organiziranje plemstva slijedilo je s priličnim zakašnjenjem u 15. stoljeću. Tada je sabor postao staleškim forumom. Slavonski sabori održavani su u Križevcima. Od druge polovice 15. stoljeća i Hrvatski sabor zasjedao je tu, kad je ujedinjena funkcija hrvatskog i slavonskog bana pa je ban bio nadležan i za Hrvatsku. Hrvatska staleška skupština otada se zove sabor. Sabor je bio jednodomni staleški skup, na kojemu su uz plemiće sudjelovali i crkveni dostojanstvenici, a povremeno i predstavnici slobodnih kraljevskih gradova. Doneseni statuti i porezi potvrđivali su se na Ugarskom saboru (KUBINYI, 1994., 295.). U unutrašnjim poslovima, slavonsko plemstvo uživalo je visoku autonomiju. Banove je imenovao kralj, u to se plemstvo nije moglo miješati, ali u imenovanju podbanova već je imalo utjecaja. Čak i tako moćni banovi kao Ivaniš Korvin, nezakoniti sin kralja Matije, nije mogao odrediti kojeg svog familijara imenuje za podbana. Prvo je morao postići da ga slavonsko plemstvo prihvati. Godine 1495., kada se nije htio pridržavati toga, sam kralj upozorio ga je na važnost poštivanja starih običaja toga kraljevstva (KUBINYI, 1994., 295.).

Na području Hrvatske i Slavonije nije bilo davanja etničkog privilegija. Sa zapada su stigli Valonci (Latini), koji su se nastanili u Zagrebu i drugim mjestima Slavonije (FÜGEDI, 1971.). Nakon najezde Mongola Bela IV. za *suburbium* (*vicus Latinorum*) pored biskupske tvrđave dao je slične privilegije kakve su imali građani Budima. Naselio ih je na brdo Grič, novo naselje opasao je zidinama, a doseljenim građanima

dao je prava hospesa, to jest dopustio im je slobodan izbora sudaca, unutrašnju trgovinu bez plaćanja carina, objedinjeno plaćanje poreza a prepustio im je odluke o prihvatu stranaca. Osim Zagreba potvrdio je i prijašnje privilegije Petrinje, Samobora i Varaždina (FÜGEDI, 1971.; SZŰCS, 1993., 11.-12.). Kao što smo već spomenuli, Slavonija je u početku bila rijetko naseljena, bilo je i slavenskog i mađarskog pučanstva. U dalmatinskim gradovima pak živjelo je i romansko i slavensko pučanstvo. Paralelno s formiranjem Hrvatsko-slavonske banovine porastao je broj slavenskog (hrvatskog) stanovništva i u Slavoniji i u Dalmaciji. Napredovanje Turaka pak povećalo je broj srpskih i bosanskih žitelja (GULDESCU, 1964., 267.-275.; ACS, 1984., 114.; FONT, 1996., 163.-164.).

Osamostaljenje od ugarske krune

Teritorijalnim spajanjem hrvatske i slavonske banovine vlast bana znatno je porasla. To se inače vidjelo i za vrijeme prevlasti velikaša, ali i stotinjak godina kasnije u doba Žigmunda. Situacija ni kasnije nije bila drukčija. Godine 1466. i kralj Matija samo je vojnom silom uspio provesti svoju volju i smijeniti staroga bana, Nikolu Iločkoga (FÜGEDI, 1986. b). U doba Jagelovića, između 1490. i 1526. u banovini je uprava gotovo sasvim onemogućena (KUBINYI, 1994., 295.). Lokalno plemstvo svim je silama nastojalo ograničavati banovu vlast i na taj je način pri povećanoj turskoj opasnosti slabilo obranu južnih krajeva. Zbog takve situacije zapravo je bilo prirodno što su hrvatski i slavonski staleži nakon Mohačke bitke oblikovali vlastito stajalište o izboru vladara.

Umjesto Ludovika II. Jagelovića, koji je poginuo u Mohačkoj bitki, ugarski staleži izabrali su dvojicu vladara. Na temelju ugovora Habsburgovaca i Jagelovića izabrali su Ferdinanda Habsburgovca, a drugi su na temelju odluke sabora iz 1505. godine izabrali vladara iz redova «narodnih» aristokrata, erdeljskog vojvodu Ivana Zapolju. Hrvatsko-slavonski staleži na saboru u Cetini neovisno o ugarskim staležima za kralja su izabrali Ferdinanda Habsburgovca: *Nouerit Maiestas Vestra, quod inveni-ri non potest, ut nullus dominus potentia mediante Croaciam occupaset, nis post disces-sum nostri quondam ultimi regis Zwonymer dicit felicis recordationis, libero arbitrio se coadiunximus circa sacram coronam regni Hungariae et post hoc, nunc, erga Maiestatem Vestram* (DEÉR, 1970., 6.). Prema ovom statutu Hrvati su, spomenuvši Zvonimira, naglasili svoje pravo na izbor osobe vladara. Mislim da je to bio taj psihološki trenutak, kad je bilo potrebno naći opravdanje za to da su nakon Zvonimira i Arpadoviće – zatim i druge ugarske vladare - prihvatili slobodnom voljom, po dogovoru. Možda je tada nastala *Pacta conventa* ili je već prije postojeći spis priključen pripovjedačkom izvoru.

Prijevod: Dinko Šokčević

Bibliografija

- AO, VIII. = Anjou-kori Oklevéltár. VIII. szerk. Blazovich L. Budapest-Szeged, 1993.
- ANTOLJAK, 1980. = Antoljak, St., Pacta ili Concordia od 1102. godine. Zagreb.
- ANGOLD, 1984. = Angold, M., The Byzantine Empire 1025-1204. A Political History. London – New York.
- ÁCS, 1984. = Ács Z., Nemzetiségek a történelmi Magyarországon Budapest.
- BERTÉNYI, 1983. = Bertényi I., Kis magyar címertan. Budapest.
- BKE = III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gy. – Makk F. Budapest 1981.
- BÓNIS, 1971. = Bónis Gy., A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest.
- CD = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. G. Fejér I.-XI. Budae, 1829.-1844.
- CSÓKA, 1967. = Csóka, J. L., A latinnyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században. Budapest.
- DEÉR, 1927. = Deér, J., A magyar-horvát államközösség kezdetei. Budapest.
- DEÉR, 1970. = Deér, J., Die Anfänge der ungarisch-kroatischen Staatsgemeinschaft. Darmstadt.
- DRH = Decreta regni Hungariae.
- ENGEL, 1982. = Engel, P., A honor. In: Századok.
- FELCZAK, 1985. = Felczak, W. – Wasilewski, T., Historia Jugoslawii. Wroclaw-Warsawa etc.
- FONT, 1991. = Font, M., II. András orosz politikája és hadjáratai. In: Századok, 124. (1991.) 107.-144.
- FONT, 1992. a = Font M., I. (Szent) László külpolitikája. In: Dunatáj (Szekszárd), XV., 4, 62.-69.
- FONT, 1992. b = Font, M., Die Slawen in Ungarn der Arpadenzeit. In: Studia Slavica Savariensia (Szombathely), 1992., 2., 57.-65.
- Font, 1996. = Font, M., Magyarok és szlávok az Árpád- kor végéig. In: Árpád előtt és után. Szeged, 157.-167.
- FÜGEDI, 1971. = Fügedi, E., Befogadó: a középkori magyar királyság. In: Történelmi Szemle.
- FÜGEDI, 1974. = Fügedi, E., Uram, királyom. Budapest.
- FÜGEDI, 1986. a = Fügedi, E., Ispánok, bárók, kiskirályok. Budapest.
- FÜGEDI, 1986. b = Fügedi, E., "Könyörülj, bánom, könyörülj..." Budapest.
- GAZI, 1973. = Gazi, St., A History of Croatia. New York.
- GERICS, 1995. = Gerics, J., Egyház, állam, gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest.
- GULDESCU, 1964. = Guldescu, S., History of Medieval Croatia. The Hague.
- GYÓRFFY, 1967. = Gyórfy, Gy., A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. In: Történelmi Szemle, 45.-56.
- GYÓRFFY, 1984. = Gyórfy, Gy., A "lovagszent" uralkodása. In: MT, I./893.-940.
- HORVAT, 1912. = Horvat, R., Kralj Koloman – unuk Petra Kresimira? In: Vjestnik kr. hrvat-sko-slavonsko-dalmatinskog arkiva. 92.-101.

- JURČIĆ, 1969. = Jurčić, H., Die sogenannte „Pacta conventa“ in kroatischer Sicht: in: Ungarn-Jahrbuch Bd. 1. (1969.), München, 11.-22.
- KARÁCSONYI, 1910. = Karácsonyi, J., Tomasic' könyve a magyar királyság államjogáról. in: Századok 44., 641.-652.
- KARÁCSONYI, 1916. = Karácsonyi, J., Szent László meeghódítja a régi Szlavóniát. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. Budapest.
- KISS, 1995. = Kiss, G., "Monasterium sive cellarum donatio...a dilecto filio nostro, Ladisclavo Ungarorum rege". In: Történelem, 3. (Pécs), 173.-189.
- KK, 1986. = Képes Krónika. ford. Bellus I., Budapest.
- KLAIĆ, 1882. = Klaić, Vj., Slavonien vom X bis zum XIII Jh. Agram.
- KLAIĆ, 1990. = Klaić, N., Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb.
- KMTL = Kora magyar történeti lexikon (9-14. század) főszerk. Kristó Gy. Budapest, 1994.
- KNIEZSA, 1938. = Kniezsa, I., Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulójára. II. 367.-472.
- KRISTÓ, 1976. = Kristó, Gy., Az Aranybullák évszázada. Budapest.
- KRISTÓ, 1979. = Kristó, Gy., A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest.
- KRISTÓ, 1986. = Kristó, Gy., Csák Máté. Budapest.
- KRISTÓ, 1988.a = Kristó, Gy., A királyi vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest.
- KRISTÓ, 1988.b = Kristó, Gy., Az Anjou-kor háborúi. Budapest.
- KRISTÓ, 1993. = Kristó, Gy., A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3.) Szeged.
- KRE = Károly Róbert emlékezete. szerk. Kristó Gy., - Makk F. Budapest 1988.
- KRŠNJAVA, 1902. = Kršnjavi, I., Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana. In: Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. 101.-111.
- KUBINYI, 1994. = Kubinyi, A., A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlatja. In: Századok, 128. (1994.) 288.-319.
- LKE, 1977. = László király emlékezete. szerk. Györffy Gy. Budapest.
- MAKKAI, 1986. = Makkai, L., Erdély a középkori magyar királyságban. In: Erdély története. I, Budapest. 235.-407.
- MAKK, 1989. = Makk, F., The Árpáds and the Comneni. Budapest.
- MAKK, 1993. = Makk, F., Magyar külpolitika (896.-1196.). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged.
- MÁLYUSZ, 1971. = Mályusz, E., Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest.
- MÁLYUSZ, 1984. = Mályusz, E., Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest.
- MÁLYUSZ, 1988. = Mályusz, E., Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Budapest.
- MORAVCSIK, 1950. = Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása. Ford. Moravcsik Gy. Budapest.
- MORAVCSIK, 1953. = Moravcsik, Gy., Bizánc és a magyarság. Budapest.
- MORAVCSIK, 1988. = Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Ford. Moravcsik Gy. Budapest.
- MT, I. 1984. = Magyarország története tíz kötetben. I./1.-2. Budapest. 1984.

- PAULER, 1890. = Pauler, Gy., II. Géza orosz-görög háborúi 1148-1156. In: Hadtörténeti Közlemények, (1890.) 1.-19., 273.-285.
- PAULER, 1900. = Pauler, Gy., Zur Historia Salonitana des Thomas archidiaconus von Spalato. In: Századok, 34., 924.-933.
- PESTY, 1882. = Pesty, F., Die Entstehung Croatiens. Budapest.
- PESTY, 1885. = Pesty, F., Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Budapest.
- RA = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I.-II. szerk. Szentpétery I. Budapest, 1923.-1943.
- SRH = Scriptorum rerum Hungaricarum. I.-II. ed. Szentpétery, E. Budapestini, 1937.-38.
- SCHWANDTNER = Schwandtner, J. G., Scriptorum rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Vindobonae, I.-III., 1746.-48.
- STEINDORFF, 1984. = Steindorff, L., Die dalmatinische Städte im 12. Jh. (Stadteforschung A/20) Köln-Weimar.
- SZÁNTÓ, 1987. = Szántó, K., A katolikus egyház története. I. Budapest.
- SZŰCS, 1986. = Szűcs, J., Szlavóniai báni dénárók Erdélyben. In: Századok, 120. (1986.), 591.-640.
- SZŰCS, 1993. = Szűcs, J., Az utolsó Árpádok. Budapest.
- TÚRÓCZI, 1985. = Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum. I. Textus., ed. Galántai. E. et Kristó, J. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum), Budapest.
- WERTNER, 1909. = Wertner, M., Az Árpád-házi bánok. In: Századok, 143., 377.-415., 472.-494., 555.-570., 656.-668., 747.-757.

Hungarian Kingdom and Croatia in the Middle Ages

Márta Font

Faculty of Humanities, University of Pécs

Ifjúság. u. 6, 7624 Pécs

Hungary

Medieval Hungary and Croatia were, in terms of public international law, allied by means of personal union created in the late 11th century. Although Hungarian-Croatian state existed until the beginning of the 20th century and only the Treaty of Trianon marked its final ending we can perceive the year 1526 as a divide. Mostly because the political situation after the battle of Mohács – the king's death, two elected rulers, Turkish conquests and, consequently, the splitting of Hungary into three parts – changed the entire medieval relation system. This study plans to deal only with the conditions prior to 1526 and primarily wants to present an overview of positions of Hungarian historical science.

Key words: Hungary, Croatia, Middle Ages